

Plenáris ülés

ANDORKA RUDOLF

A FALUSI TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAI

Tizenöt évvel ezelőtt jelent meg a magyarországi községi társadalom átalakulásáról írott kis könyvem (*Andorka 1979*). A könyv két fő tétele az volt, hogy 1. a falusi társadalom minden tekintetben erősen hátrányos helyzetben van a városok, elsősorban Budapest társadalmával szemben, és 2. a községek a vidéki városok és Budapest közötti olló az 1960-as évek eleje óta kis mértékben összehátrált. Ma, közel öt évvel a rendszerváltozás után, azt szeretném megvizsgálni, hogy ez a másfél évtizeddel ezelőtt leírt állapot és tendencia mennyiben érvényes.

Az adatok forrása

Az elemzésben néhány korábbi statisztikai adaton kívül elsősorban a Magyar Háztartás Panel adatfelvétel sorozatra támaszkodom (Jelentés a Magyar Háztartás Panel ... 1992; Egy év után ... 1993; Társadalmi átalakulás 1992–1994. 1994). A „panel” vizsgálat azt jelenti, hogy ugyanazokat a háztartásokat, illetve személyeket keressük fel évről évre és kérdezzük meg elsősorban a jövedelmeikről és a foglalkoztatottságukról, továbbá évről évre változó egyéb témákról.

Az 1992. évi első felvétel „hullám” mintájába körülbelül 2000 háztartás került, ezekben mintegy 4500 16 éves és idősebb személy élt, akiket az úgynevezett egyéni kérdőív alapján egyébként is meginterjúváltunk, továbbá mintegy 1200 ennél fiatalabb személy élt e háztartásokban, róluk csak az úgynevezett háztartási kérdőíven gyűjtöttünk adatokat.

1992-ben és a következő két évben áprilisban került sor a megkérdezésre. A panel felvétel természetéből következik, hogy a megkérdezettek köre és száma évről évre kissé változik. Mindenekelőtt vannak, akik a válaszadást megtagadják és vannak olyanok, akik „elvesznek” látókörünkéből, mert elhagyják a háztartást és az adatfelvétel idején nem sikerül őket megtalálnunk. Csökkenti a megkérdezettek körét a halálozás. Növekszik viszont a megkérdezett személyek köre azzal, hogy a 16. éves életkorba való belépéssel a korábbi „gyermek” egy része bekerül az egyéni kérdőívvel is megkérdezett „felnőtt” mintába. A mintában szereplő háztartásokban született gyermekek természetesen szintén növelik a háztartások összes népességét, akikről adatokat gyűjtünk a háztartási kérdőíven. Nő a minta

azokkal a személyekkel is, akik valamilyen ok (legtöbbször házasságkötés) útján belépnek a háztartásokba. A megkérdezett háztartások köre is kissé változik, mert néhány háztartás megszűnik halálozás következtében, viszont új háztartások is születnek a korábbiakból házasságkötés stb. útján.

Az 1994. áprilisi „harmadik hullámban” a következő számú háztartásról és személyről gyűjtöttek adatokat:

	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
A háztartások száma	819	624	303	362	2108
A háztartásokban élő összes népesség	2402	1752	760	887	5801
A háztartásokban élő 16 éves és idősebb népesség	2094	1505	677	827	5103

Az ebben a tanulmányban közölt 1994-re vonatkozó táblázatok ezekre az esetszámokra vonatkoznak, pontosabban minden egyes kérdésnél a teljes esetszámból levontuk azokat, akikről e kérdést illetően nem sikerült információt szerezni, más szóval az ismeretleneket kihagytuk. Kivételt képez a 3. táblázat, amelyben csak azoknak adatai szerepelnek, akikről mind a három adatfelvételi hullám során sikerült jövedelmi információt szerezni.

Ezek a Háztartási panel felvételek két szempontból jelentenek kivételes adatforrást. 1. A rendszerváltozás óta az egyetlen adatforrást jelentik, amely országos reprezentatív mintán a lakosságtól jövedelmi és más rétegződési adatokat gyűjtött. Ezért ha a jövedelmeknek háztartási, illetve egyéni szintű alakulásáról akarunk képet kapni, csak ezekre a felvételekre támaszkodhatunk. 2. A felvételek panel jellege következtében Magyarországon egyelőre egyedülálló információkat adnak arról, hogy a háztartások és személyek jövedelmi helyzete, foglalkoztatottsága és egyéb jellemzői évről évre hogyan változtak, így különösen arról, hogy a szegénység mennyire tartós állapot. Ebben a tanulmányban elsősorban az 1. pont alatt említett fajtájú adatokat használok fel, tehát összehasonlítom a községi és városi lakosok jövedelmi viszonyait, életkörülményeit stb. valamelyik adatfelvételi hullám időpontjában. A 3. táblázatban a 2. típusú adatokat mutatom be, vagyis ugyanazon személyek jövedelmének, pontosabban szegénységének változását vizsgálom a három adatfelvételi évben. A Magyar Háztartás Panel adatainak következő elemzési fázisaiban nyilván egyre inkább előtérbe fognak kerülni az ilyen 2. típusú adatok és elemzések.

A jövedelem, az életkörülmények és a szubjektív mutatók elemzésénél általában négy lakóhelyi kategóriát különböztettem meg. A szokásos Budapest–város–község kategorizálást annyiban módosítottam, hogy a városokon belül megkülönböztettem a megyeszékhelyeket, amelyeket a nagyobb városoknak tekinthetünk, és a nem

megyeszékhelyeket, amelyeket — nem egészen pontosan — kisebb városoknak neveztem el. Ebben az a megfontolás vezetett, hogy a várossá nyilvánításokkal növekvő vidéki város kategória egyre inkább belsőleg differenciálttá válik. A kis számú tanyán lakó háztartást és személyt a községi népességhez soroltam.

*A településhálózat történeti fejlődése:
nagy város–falukülönbségek a második világháború előtt*

A városi népesség arányának növekedése és egy-egy igen nagy város kifejlődése Európában az iparosodás és a kapitalista gazdaság nekilendüléséhez kapcsolódik. Ezekben az évtizedekben a városok és falvak népessége közötti társadalmi különbségek is igen nagy mértékben megnöttek. Bár vitathatatlanul nagy és látványos volt ezekben a nagyvárosokban a nyomor, mégis az átlagos jövedelem és életszínvonal lényegesen magasabb volt a városokban mint a falvakban. Magyarországon is kiegyezést követő iparosodási „take-off” korszakban indult Budapest igen gyors számszerű növekedésnek és fejlődésnek, amelyeknek eredményeképpen már a XIX. század végén az európai nagyvárosok sorába emelkedett. A magyarországi településhálózat fejlődése ezen korai szakaszának megkülönböztető sajátossága volt, hogy a többi európai országok többségéhez képest is különösen erősen koncentráldott a városfejlődés a fővárosra, így a főváros–vidék különbségek különösen nagyra nőttek. Az európai szintű főváros körül a falvak jórészt súlyos szegénységben, a korábbi évszázadokból fennmaradt elmaradott körülmények között éltek. Magyar sajátosság volt az is, hogy a főváros és a falvak társadalmi között alig voltak igazán városiasodottnak tekinthető, városi funkciókat ellátó középvárosok. Budapest számszerű, gazdasági és kulturális túlsúlya még nyomasztóbbá vált az első világháború utáni békeszerződéseket követően, mert ezeknek következtében a Kárpát-medencének minden más olyan városa, amely Budapestet akár csak távolról megközelítette a városiasodottság tekintetében, az országhatáron kívülre került.

A két világháború közötti évek alig módosították a magyarországi településhálózatnak ezeket az egyoldalúságait. Az 1930-as évek falukutató irodalma nagyon szemléletes képet rajzolt a falvak társadalmának nyomorúságáról, elmaradottságáról (Kovács 1937; Szabó 1938; Erdei 1940). A falvak népe, a parasztság kivándorlással, egykével, szektákba meneküléssel folytat „néma forradalmat” a reménytelen szegénység állapota ellen, az egyes mikrorégiókban még fennmaradt cifra népviselet csak elleplezi a nyomorúságot, a falvaknak csak kisebb része képes különös szerencsével fejlődni, tömegük éppenhogy él, nem kis részük pedig csöndesebben vagy sebesebben halad a pusztulás felé.

A falvak elmaradottságát jól jellemzi az az 1949. évi népszámlálásból származó adat, hogy ekkor a községi lakások 75 százalékában még nem volt villany,

miközben a vidéki városokban 35 százalék, Budapesten pedig 10 százalék volt a villany nélküli lakások aránya. A vízöblítéses WC ekkor még szinte ismeretlen volt a falvakban (a községi lakások 1,8 százalékában volt ilyen WC).

Az 1945–1990 korszak változásai: a különbségek kissé mérséklődnek

A nálunk gazdaságilag fejlettebb országokban az iparosodás első fellendülését követően a város–falukülönbségek kezdtek csökkenni, mert a falvak „urbanizálódtak” abban az értelemben, hogy a korábban csak a városokra jellemző infrastruktúra elterjedt a községekben is, és a falusi lakosság jövedelmei közeledtek a városiéhoz. Ma a nyugat-európai falusi lakásokban nemcsak villany, vízvezeték és csatornázás van, hanem fürdőszoba és vízöblítéses WC is, a telefonnal való felszereltség szinte természetes, a szétszórta (tanyaszerű) falusi lakásokhoz is kövesút vezet, a háztartások túlnyomó többsége legalább egy személygépkocsit birtokol. Levonhatjuk a következtetést, hogy a magas életszínvonalon, urbánus életkörülmények között élő és a nemzeti társadalomba integrálódott falusi népesség velejárója, sőt talán előfeltétele egy társadalom valódi modernizálódásának.

Az 1970–1980-as években a településtudomány és a városszociológia általánosabb elméleti szinten is megfogalmazta ezeknek a megfigyeléseknek a tanulságait. Eszerint a városodás koncentrációs szakaszát a fejlettség magasabb szintjén egy dekoncentrációs szakasz követi, amelyben a városi élet előnyös sajátosságai fokozatosan kiterjeszkednek a falvakra is, először a városokhoz közeli községekre, később a távolabb fekvőkre is, ennek következtében a falvak a városokhoz hasonlóan előnyös életkörülményeket nyújtanak az ott lakóknak (sőt bizonyos vonatkozásokban sokkal előnyösebbeket, például kevésbé szennyezett környezetet), ezért a 10–20 év óta a falvakból a városokba irányuló vándorlás (pontosabban a községek negatív vándorlási egyenlege) mérséklődik, a városokba irányuló vándorlással ellentétes vándorlás erősödik meg, a városi lakosság egy része falusi lakóhelyre költözik. Ennek egyik feltétele a gyors és kényelmes tömegközlekedés vagy személygépkocsi közlekedés lehetősége a falusi lakóhely és a városi munkahely között (Enyedi 1988).

Magyarországon ezek a tendenciák csak későn és gyengén jelentkeztek. Ennek egyik oka az a tudatos gazdaságpolitika volt, amely az ipari beruházásokra koncentrálna a fejlesztési erőforrásokat, és ezzel összefüggésben az 1950-es években Budapestet és néhány kiválasztott új „szocialista” várost fejlesztette, később az 1960-as évek második felétől először az „öt vidéki nagyvárost” (az ún. megyei jogú városokat), végül az 1968-as gazdasági reform után, részben már a spontán megyei erők hatására a megyeközpontokat részesítette előnyben a fejlesztési erőforrások elosztásánál. A községek végig hátrányban maradtak a fejlesztési erőforrások elosztásánál.

Mégis az 1960-as évek második felétől a főváros, a többi városok és a községek közötti jövedelmi különbségek és ezzel összefüggésben az életkörülményekben, például a lakásviszonyokban fennálló különbségek lassan mérséklődni kezdtek (1. táblázat). Hozzá kell tenni, hogy az ollónak ez a csekély mértékű összehárulása szerintem nagyrészt félig-meddig spontán folyamatok következménye volt.

Ilyen félig-meddig spontán volt a háztáji gazdálkodás, vagy mezőgazdasági kistermelés vagy mezőgazdasági második gazdaság megerősödése. A háztáji gazdálkodást a mezőgazdaság szövetkezetesítése után először azért engedélyezte a hatalmi elit, hogy a parasztság könnyebben beletörődjék az egyéni gazdálkodás többé-kevésbé erőszakos megszüntetésébe. Az 1968-as gazdasági reform logikájából következett, hogy a kisméretű magántevékenységet el kell tűrni. Amikor a gazdasági reform elleni 1972–1974-es ellentámadás keretében nagyon látványosan próbálták visszaszorítani ezt a mezőgazdasági kistermelést, az ország élelmszertermelése, elsősorban sertéshústermelése olyan látványosan és gyorsan visszaesett, hogy a hatalmi elit ellentámadó része kénytelen volt a hatalmi elit reformot pártoló részének érvelése előtt meghajolni és a mezőgazdasági kistermelést tovább tűrni. 1972-ben a községi háztartások jövedelmének 24 százaléka ebből a kiegészítő és egyéni mezőgazdasági tevékenységből származott, enélkül tehát a községi jövedelmek elmaradása a városiaktól nem csökkent, hanem nőtt volna.

A vidéki iparosítás — bármennyi visszássággal járt is, bármennyire „gyarmatosító” jellegű volt is (mert alacsonyabb technológiai színvonalú, alacsonyabb termelékenységet eredményező és ezért alacsonyabb béreket nyújtó munkahelyeket telepített a kisebb városokba és falvakba) — szintén hozzájárult a falusi lakosság jövedelemszintjének emelkedéséhez (Gyenei 1987). A vidéki ipartelepek létesítésének is elsősorban az a többé-kevésbé spontán jelenség adott indítékot, hogy a nagyobb városokban, elsősorban Budapesten már nem lehetett alacsony bérekért munkát vállalni hajlandó személyeket találni.

A személygépkocsi lassú terjedése a falvakban szintén lényegesen hozzájárult a falusi lakosok munkavállalási lehetőségeinek kiterjesztéséhez, és javította vásárlási lehetőségeiket (a szomszédos városokban, ha voltak ilyenek). A televízió elterjedése pedig bekapcsolta a falusi lakosságot a társadalom egészének kultúrájába és információ áramlásába.

Változások 1990 óta: az olló ismét nyílik

Magyarország gazdasági válságának gyökerei az 1970-es évek első felére nyúlnak vissza. Sok további kutatást és vitát kell még végezni annak eldöntésére, hogy a gazdasági fejlődés lelassulásában, sőt leállásában mekkora szerepe volt: 1. annak, hogy az ország elért egy olyan fejlettségi szintet, ahol az állami tulajdon túlsúlyára támaszkodó központi tervgazdaság, még megreformált formájában sem

volt képes a továbbfejlődést biztosítani, 2. az 1972–1974-es ellentámadás a jól indult piacgazdasági reformokat leállította, sőt némely vonatkozásban visszatérést okozott a korábbi központi gazdaságirányításhoz vagy a gazdaságnak a kormány általi „kézi vezérléséhez”, 3. az állami tulajdonban lévő vállalatok és a központi tervezők vagy „kézivezérők” képtelenek voltak az első olajárrobbanást követő világgazdasági változásokhoz alkalmazkodni. A kormány egy ideig külföldi hitelek felvételével próbálta az életszínvonal emelkedésének lelassulását ellensúlyozni, mert attól tartott, hogy az életszínvonal növekedés leállása, a stagnálás aláásná a hatalmi elit és az egész rendszer legitimitációját. Az első nagy nemzetközi fizetési krízis (1978) után a kormány arra kényszerült, hogy erőteljesen visszafogja a gazdasági növekedést és a jövedelmek kiáramlását a lakosság felé. Ennek eredménye volt, hogy a reálbérszint ezután sohasem érte el vagy lépte túl a reálbérlétszám 1978. évi csúcsertékét. A kormány másik gazdaságpolitikai mentőintézkedése a második gazdaság korábbi korlátozásának mérsékelése, sőt bizonyos második gazdasági tevékenységek kifejezett ösztönzése volt. Ez kétségtelenül előnyös volt a falusi lakosság számára, mert növelhette a mezőgazdasági kistermelést és különösen annak a piacon értékesített részét, de ennek az ösztönzésnek nyomán a második gazdaság kiterjedt a szolgáltatásra és az iparra is, és ezzel a városokra is.

Nagyon valószínű, hogy ennek a következménye volt, hogy 1982 után megfordult az a korábbi tendencia, hogy a városok és falvak közötti jövedelmi olló lassan zárult, mert 1987-re az olló szétnyílását mutatta az az évi háztartási jövedelem felvétel.

1990 után ez a megfordult tendencia erősödött fel. A Magyar Háztartás Panel felvételek 1992. és 1994. évi adatai szerint a jövedelem különbségek lényegesen megnöttek, a Budapest és a falvak közötti jövedelem különbség felemelkedett az 1962. évi adatfelvételkor megfigyelt szintre. A falvak és a vidéki városok közötti különbség értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a jövedelmi adatok mindig az adott évből városokra vonatkoznak, és minden adatfelvételi időpont között újabb községek kaptak városi rangot és ezek a minden bizonnyal alacsonyabb jövedelmi színvonalú „új városok” lehúzták a városi jövedelem átlagot. Az adatokkal kapcsolatos minden módszertani fenntartás ellenére világosan látszik, hogy a rendszerváltozás után a *községi társadalom jövedelmi hátránya megnőtt*, sőt úgy látszik, hogy az olló 1992-től 1994-ig is kissé tovább nőtt.

A jövedelmi különbségek megnövekedését különösen fájdalmassá teszi az a tény, hogy nem az általános jövedelememelkedés körülményei között következett be, hanem annak következtében, hogy miközben a fővárosi lakosság átlagos jövedelemszintje is csökkent, a többi városoké még erősebben, a falvaké pedig sokkal erősebben csökkent.

Az átlagos jövedelemszint süllyedésének és a jövedelemegyenlőtlenség ezzel párhuzamos növekedésének természetesen az a következménye, hogy megnőtt a

szegénység. Elméleti és módszertani szempontból egyaránt nehéz megmondani, ki a szegény. Kolosi Tamás, Bedekovics István és Szivós Péter (1994) a KSH által számított létminimumot alapul véve a Magyar Háztartás Panel adatfelvételek alapján azt a becslést fogalmazták meg, hogy míg az 1980-as években körülbelül 1,0 millió ember, 1992-ben 1,5–2,0 millió, 1993-ban 2,0–25 millió, 1994 áprilisában 3,0–3,5 millió élt a létminimumnál kisebb jövedelemből.

A szegénység vagy a „legszegényebbek” összetételének elemzéséhez az egyszerűség kedvéért egy ennél alacsonyabb szegénységi küszöböt választottunk, a Magyar Háztartás Panel felvétel során megkérdezetteknek azt a 20 százalékát tekintettük szegénynek, aki az egy főre jutó jövedelem alapján a legalacsonyabb jövedelmű háztartásokban élt (*Andorka–Spéder* 1994). Más szóval a legelső jövedelmi kvintilist vettük szegénynek. E kritérium szerint Budapest lakosságának 8,6 százaléka, a községek lakosságának 25,3 százaléka szegény, tehát a *községi társadalomban közel háromszor akkora a szegénység, mint a fővárosban* (2. táblázat). A megyeszékhelyek és még inkább a kisebb városok lényegesen rosszabb helyzetben vannak e tekintetben, mint Budapest, de lényegesen jobb helyzetben, mint a falvak.

A külföldi panel felvételek egyik érdekes eredménye az volt, hogy a szegénység sokaknál, általában a többségnél, nem tartós állapot, hanem a többség néhány év alatt kiemelkedik a szegénységből és mások süllyednek le a helyükre. Ezeket az adatokat természetesen óvatosan kell kezelni, mert jelentős esélye van annak, hogy éppen a legszegényebbek esnek ki a mintából a megismételt adatfelvételeknél. Ez így volt a Magyar Háztartás Panel első három hulláma esetében is. (Ezért kisebb 20 százaléknál bármely adott évben a szegények aránya a 3. táblázatban.) Mégis nem érdektelen az, hogy az 1992-ben a legelső kvintilishoz tartozók közül 1993-ban 46 százalék, 1994-ben 54 százalék már nem tartozott a legelső kvintilisbe. A falvakban ezek az arányok kedvezőtlenebbek: az 1992. évi szegények közül 1993-ban 42 százalék, 1994-ben 50 százalék nem tartozott a legelső kvintilisbe. Ezzel szemben Budapesten az 1992. évi szegények közül 1993-ban már 74 százalék, 1994-ben 77 százalék nem szegény. A tartós — mind a három vizsgált évben — szegények aránya a budapesti társadalomban csak 1,2 százalék, a községekben 10,4 százalék, tehát a *tartós szegénység* — amely egyértelműen a szegénység igazán súlyos formája — *a falvakban eszerint majdnem kilencszer olyan gyakori, mint Budapesten*.

Annak, hogy a szegénység és ezen belül a tartós szegénység a falvakban gyakoribb az országos átlagnál, egyik oka kétségtelenül az, hogy azok a kategóriák, amelyekben nagyobb a szegénység előfordulása (a „felülreprezentáltság” sorrendjében: a cigány etnikum, a háztartásbeliek, a munkanélküliek, a gyermekek, a parasztok és mezőgazdasági munkások, az alacsonyabb iskolai végzettségűek), az átlagosnál nagyobb arányban találhatók meg a falvak társadalmában. A falusi

lakóhely azonban ezen túlmenően még külön hátrányt jelent, tehát például a falun lakó 8 általános iskolai végzettségűek között több a szegény, mint a városon lakók, különösen a budapestiek között.

A falusi lakosság hátrányának növekedésében nagyon lényeges szerepet játszott a foglalkoztatottság csökkenése (4. táblázat). *Nem csak a munkanélküliség nagyobb falun, hanem az inaktív aránya is.* Ehhez azt az adatot kell tudnunk, hogy a foglalkoztatottak száma Magyarországon 1990 elejétől 1994. első negyedévéig mintegy 1,2 millióval csökkent. A csökkenésnek csak kevesebb mint fele — 1993 első negyedévében 547 ezer, 1994 első negyedévében 482 ezer — a munkanélküliség következménye, a többi abból származik, hogy aktív keresők nyugdíjasokká vagy eltartottakká váltak. A Magyar Háztartás Panel vizsgálatban több munkanélküliség fogalmat használtunk, egyrészt a nemzetközi statisztikai kritériumoknak megfelelőt, másrészt egy valamivel tágabb fogalmat, amely szerint munkanélkülinek vettük azokat, akik az adatfelvételt megelőző hónapban, 1994 márciusában kevesebb mint 16 napot dolgoztak és munkát keresnek. Az utóbbi definíció szerinti munkanélküliség adatai szerepelnek a 4. táblázatban, az ezek alapján számított munkanélküliségi ráta magasabb a KSH által a nemzetközi definíció szerint számított rátánál. A nagyobb munkanélküli és inaktív arány következtében a falvakban lényegesen kevesebb a foglalkoztatott kereső, mint a városokban.

A rövid ideig tartó munkanélküliség, bármennyire kellemetlen élmény az érintettek számára, a gazdasági struktúra változásának többé-kevésbé szükségszerű velejárója. Sokkal súlyosabb probléma mind az egyének és családok, mind a népgazdaság egésze szempontjából a hosszú munkanélküliség. Ezért nagyon negatív az a tendencia, hogy a munkanélküliség átlagos időtartama nőtt: a Háztartás Panel felvételekben megkérdezett munkanélküliek 1992-ben átlagosan 41, 1993-ban 52, 1994-ben pedig 71 hete voltak munkanélküliek. *Falun a munkanélküliség hosszabb, mint a városokban, különösen mint Budapesten (Nagy 1994).* Tehát a tartós, sőt állandósuló munkanélküliség kialakulásának veszélye az átlagosnál nagyobb a falvakban.

Tekintettel a bemondott jövedelmi adatokkal kapcsolatosan felvethető kétségekre, próbáltuk más oldalról is megközelíteni a szegénységet. Különbőféle szubjektívebb vagy puhább jellegű kérdésekkel próbáltuk megállapítani, hogy az anyagi helyzet szűkösségét érzik-e a megkérdezettek. Bár a jövedelmi adatok és az ilyen szubjektív szegénységmutatók közötti korreláció egyéni szinten csak közepesen erős, az összes megkérdezettekre vonatkozó arányszámok egyértelműen jelzik, hogy falun gyakoribb az anyagi helyzet szűkössége: gyakrabban fordul elő, hogy a hónap végére elfogy a háztartás pénze, hogy pénzhány miatt a fűtésen takarékoskodtak, a szükségesnél kevesebbet költöttek élelmiszerre, ruházatra stb. (5. táblázat).

Ugyanezt a tendenciát mutatják az anyagi helyzet szubjektív megítélésének

arányszámai (6. táblázat). A falusi társadalomban többen vannak, akik anyagi helyzetüket az országos átlagnál rosszabbnak látják és akik anyagi helyzetük romlásáról számoltak be az elmúlt év folyamán. Még nagyobbak a különbségek a jövő megítélését illetően. Bár országosan is többen vannak, akik háztartásuk anyagi helyzetének romlására számítanak a következő évben (25,2%), mint akik annak javulására számítanak (16,7%), falun a borúlátók lényegesen nagyobb többségben vannak a derülátókkal szemben. A falusiak borúlátóbbak voltak abban is megnyilvánul, hogy többen tartanak a munkanélküliségtől mint a városokban. Minden objektív gazdasági adat a közelmúltról és előrejelzés a jövőt illetően indokoltnak mutatja a falusiak borúlátását a közeljövőt illetően.

A háztartások anyagi helyzetét úgyis vizsgáltuk, hogy lakáskörülményeikre és a birtokukban lévő tartós eszközökre kérdeztünk rá. A *lakásfelszereltség* mutatóit azért tartom az anyagi helyzet jó mutatójának, mert a megelőző évtizedekben a családok általában a lakáshelyzetük javítására, egy megfelelő méretű és közművesített lakás megszerzésére fordították a napi létszükségletek fedezése után fennmaradó pénzüket. Azok a háztartások, amelyek vízvezeték, vízöblítéses WC vagy fürdőszoba nélküli lakásban laknak, a közelmúltban nem tudtak akkora jövedelmet elérni, amelynek segítségével lakáskörülményeiket korszerűsíthették. Azt is állíthatjuk, hogy ezek a háztartások hátrányos helyzetben vannak, szegények, mert a modern életkörülményekhez tartozó feltételek hiányoznak a lakásukból. Az ilyen háztartások aránya a *falvakban közel kétszerese az országos átlagnak* és többszöröse a megfelelő budapesti arányoknak (7. táblázat). Tehát a falusi lakosság körülbelül egynegyede-egyötöde az elmúlt évtizedekbeni falusi jövedelem emelkedés ellenére sem tudott még a maga számára modern lakáskörülményeket teremteni.

A telefon a lakásban Magyarországon még közelről sem számít általánosnak, elsősorban azért, mert a szocialista rendszer — legalább kezdetben részben ideológiai megfontolások miatt is — nem helyezett súlyt a telefonhálózat fejlesztésére. Ugyanakkor nem szükséges bizonyítani, milyen előnyt jelent a telefon, nem csak a személyes érintkezés, hanem például az orvoshívás stb. terén is. *A falusi lakásoknak csak elenyésző kisebbségében van telefon.*

A háztartások anyagi helyzete hosszabb távú javulásának mutatói a drágább *tartós eszközök* is (8. táblázat). Ezek ugyan nem létszükségletek, nem tartoznak a modern életkörülmények alapkövetelményei közé, de kisebb vagy nagyobb mértékben hozzájárulnak a háztartástagok mindennapi életének könnyebbé tételéhez, tájékozottságuk, a modern gazdaságban való elhelyezkedési esélyeik javításához. A községi háztartások mindegyik itt vizsgált tartós eszköz — a színes televíziós készülék, a személygépkocsi, az automata mosógép és a személyi számítógép — birtoklása tekintetében lényeges hátrányban vannak a városiakkal, különösen a fővárosiakkal szemben.

A város–falú olló szétnyílásának lehetséges okai

Azt mondhatjuk, hogy a falusi és városi társadalom jövedelmei és életkörülményei közötti olló szétnyílása, amely az 1980-as évek második felében indult meg és a rendszerváltás után felerősödött, ellentétes azokkal a tendenciákkal, amelyeket a nálunk gazdaságilag fejlettebb társadalmakban az elmúlt egy-két évtizedben megfigyeltek. Ezért különösképpen indokolt lenne e magyarországi tendencia okait feltárni. Itt csak utalni tudok néhány lehetséges okra.

Az első kézenfekvő ok a mezőgazdasági termelés visszaesése. 1993-ban a mezőgazdasági termékek termelése az 1989. évinek csupán kétharmadát érte el. A visszaesésnek több oka van: 1. a mezőgazdaság korábbi „szocialista” exportpiacainak nagyfokú összeszűkülése, amelyet ezen országok gazdaságainak a miénknél is nagyobb fokú válsága, egynémelyiknek valóságos összeomlása okozott, 2. a belföldi élelmiszerkereslet csökkenése, amely a háztartások jövedelmeinek csökkenésével függ össze. Ennek következtében nagyobb mezőgazdasági termelés értékesítése valószínűleg nagy nehézségekbe ütközne. A mélyebb okok között szerepet játszik a mezőgazdaság állami támogatásának erős visszaesése, amely az állami szubvenciók általános leépítésének a következménye. Végül meg kell említeni a mezőgazdaságban végbemenő hatalmas szerkezeti átalakulást, amely még csak megkezdődött, nem is világos, hogy milyen irányban fog haladni, de az általános bizonytalanság légkörét alakította ki.

A mezőgazdasági kistermelés változatlanul nagyon széles körű, az ország lakosságának közel kétharmada foglalkozik kisebb-nagyobb mezőgazdasági termeléssel, ha a legkisebbeket is hozzájuk számítjuk. Az ezen 2 milliót meghaladó számú háztartás közül az úgynevezett kistermelő gazdaságok száma 1,4 millió volt (*Lacka–Oros–Schindele* 1994). Ezeknek a kisgazdaságoknak a szerepe a kérdéses háztartások jövedelmének kiegészítésében, a teljes elszegényedéstől való megvédésükben változatlanul igen nagy, sőt a falusi háztartások egyéb jövedelmi forrásainak beszűkülése következtében még meg is nőtt (*Spéder* 1994). Úgy tűnik azonban, hogy közöttük az eladásra, piacra termelők aránya 1992-től 1994-ig csökkent. Ez természetesen azt jelenti, hogy a kistermelő falusi háztartások pénzjövedelmeihez a korábbinál kisebb összeggel járulnak hozzá.

Igen kevés — 1991-ben 36 ezer — az olyan kisgazdaság, amely fél millió forintnál nagyobb bruttó termelési értéket állított elő, tehát többé-kevésbé vállalkozó jellegű gazdaságnak tekinthető. Átlagosan 9,4 hektár földterületet használnak, csak egy részük gazdálkodik akkora területen, amely egy család számára a mai magyarországi körülmények között elfogadható szintű jövedelmet biztosíthat. Egyelőre tehát alig látszik annak jele, hogy megvalósul a Szelényi Iván (1992) által a rendszerváltás előtt megfogalmazott jövőkép, hogy újra megindul a mezőgazdaság kollektivizálásával megszakított folyamat a parasztság polgárisodása irányában.

Ugyanakkor annak sem látszanak határozott jelei, hogy árutermelő, de rész munkaidős gazdaságok nagyobb számban alakulnak és megerősödnek, noha a nyugat-európai országok egy részében ezek igen lényeges szerepet játszanak a mezőgazdaságban (Elek 1993). Ehhez természetesen arra is szükség lenne, hogy a rész munkaidőben gazdálkodók a községekben nem mezőgazdasági munkahelyeket találhassanak.

A községi ipar és szolgáltatások azonban nemcsak hagyományosan fejletlenek Magyarországon, hanem a rendszerváltozás után — a kiélesedett piaci verseny következtében, és mivel a korábbi vidéki ipartelepítés során jelentős részben a kevésbé korszerű és gazdaságos üzemek kerültek a falvakba — vissza is fejlődtek. Az ország legkedvezőbb fekvésű régióitól, elsősorban az Északnyugat-Dunántúltól eltekintve nagyon kevés új magánüzemet létesítettek falvakban. Ennek legfőbb oka valószínűleg a falusi infrastruktúra rendkívül elmaradott állapota. Megfelelő úthálózat, telefonösszeköttetés stb. hiányában alig várható, hogy magánvállalkozók, közöttük külföldiek hajlandóak legyenek falura telepíteni vállalataikat vagy azok részlegeit. Az infrastruktúra terén Budapest előnyei nem csak a falvakhoz, de a legtöbb vidéki városhoz viszonyítva is igen nagyok és a közeljövőben szinte behozhatatlannak látszanak.

A hátrányok megnövekedésének hatása a falusi társadalom „lelkiállapotára”

Kopp Mária és Skrabski Árpád „Magyar lelkiállapot” (1992) című könyvükben ijesztő képet rajzoltak a magyar társadalom tagjainak lelkiállapotáról az 1980-as években. Többek között megállapították, hogy a felnőtt népesség 15,7 százaléka valószínűleg közepesen vagy súlyosan neurotikus, továbbá 7,5 százaléka (részben azok, akik neurotikusnak is minősülnek) pedig közepes vagy súlyos depressziós tüneteket mutat. Az enyhén neurotikusok és depressziósok száma ezeknek két és fél-háromszorosa. Ennek a vizsgálatnak előzménye Juhász Pál (1974) vizsgálatnak volt egy keletmagyarországi falu neurozisz morbiditásáról. Ebben 1961-ben az összlakosság 25,8 százalékát találta neurotikusnak és ez az arányszám a későbbi vizsgálatokban és közleményekben 40% fölé nőtt. Juhász Pál ezt a megdöbbentően magas értéket és a növekedést a falusi társadalmat ért megrázkódtatásoknak tulajdonította.

A Magyar Háztartás Panel vizsgálat különböző hullámainak kérdőíveire is felvettünk olyan kérdéseket, amelyek a tág értelemben vett lelkiállapotot kutatják, szubjektív véleményeket, panaszokat, értékeléseket mérnek. Nyilvánvalóan érdekes kérdés, hogy a falusi társadalom kedvezőtlen jövedelme és életkörülményei, valamint a város–falú olló szétnyílása tükröződik-e ezekben a szubjektív mutatókban. Fel lehet ugyanis azt is tételteni, hogy az elégedettség nem csak a tényleges helyzettől, hanem a viszonyítási szinttől, az igényektől is függ, a lelki problémákra

való panaszkodás inkább városi, mint falusi jelenség, a reménytelenség, a jövőt illető általános borúlátás is inkább a városiakat jellemzi.

A szubjektív jellegű kérdésekre adott válaszok azonban majdnem kivétel nélkül azt mutatják, hogy a falusi lakosoknak nem csak az objektív helyzetük, hanem a lelkiállapotuk is sokkal rosszabb mint a városiaké.

Magyarországon a jövedelmükkel elégedetlenek aránya messze meghaladja az elégedettekét, az elért életszínvonalukkal és a jövőbeni kilátásaikkal elégedetlenek aránya is magasabb az elégedettekénél. Az életkörülmények minden más vizsgált dimenziójában — amelyek nem függenek össze a jelenlegi és várható gazdasági helyzettel — lényegesen nagyobb az elégedettek aránya, mint az elégedetlenné (Andorka 1994).

A kritikus három dimenzióban a falusi társadalomban többen elégedetlenek, mint a városokban és Budapesten. Ez egyrészt arról győz meg, hogy ezek az elégedettségre vonatkozó válaszok egyáltalán nem függetlenek az objektív helyzettől. Másrészt meggyőzően bizonyítják, hogy a Magyarországon amúgy is igen nagy elégedetlenség a jövedelmi helyzet alakulásával a falvakban még élesebb mint a városokban (9. táblázat).

A fenti következtetés jelentőségét szerintem erősíti az a tény, hogy az életkörülmények többi dimenziói közül csak a saját élet eddigi alakulását és az egészségi állapotot illetően nagyobb az elégedetlenség a falvakban, mint a városokban, a lakókörnyezettel pedig kifejezettebben elégedettebbek a falvakban.

A lelkiállapot problémáira, Kopp Mária és Skrabski Árpád fogalmai szerint neurotikus és depressziós tünetekre vonatkozó kérdések is rendre azt mutatták, hogy a falvak lakói közül az átlagosnál *többen panaszkodnak kimerültségre, erős szívdobogásra, idegességre, fejfájásra, remegésre*, többen érzik úgy, hogy többnyire nincs szerencsájük, többen aggódnak egészségi állapotuk miatt, többen zavarodnak össze, ha rövid idő alatt több feladatot kell végezniük és többen érzik úgy, hogy nem tudnak félelmeiktől megszabadulni (10. táblázat). Mindez arra enged következtetni, hogy a *falvak népességének lelkiállapota még az amúgy is nagyon rossz magyar átlagnál is rosszabb*.

Kopp Máriának és Skrabski Árpádnak a lelki problémák nagy gyakoriságára vonatkozó adatai, valamint az 1950-es évek eleje óta emelkedő öngyilkossági arányszám és terjedő alkoholizmus arra a következtetésre vezetett, hogy *Magyarországon a szocialista korszakban fokozatosan súlyos anómia és elidegenedés válság alakult ki*. E jelenségek szociológiai elméletének egyik része ugyanis ebben látja a deviáns viselkedések alapvető társadalmi okát (Andorka 1994b).

Mielőtt az anómiás és elidegenedés város–falu különbségeit megvizsgálnánk, néhány szóban jónak látom kitérni e két jelenség mibenlétére és egymáshoz való kapcsolatára. Az anómia fogalmát *Durkheim* vezette be. Azon a tételen alapul, hogy egy társadalom működéséhez szükség van bizonyos egyetértésre a társa-

dalmi viselkedés normáit illetően és ehhez az egyetértéshez szükséges, hogy a társadalom tagjai között egyetértés legyen a normákat alátámasztó értékekről is. Ha a normák meggyengülnek, mivel a mögöttük álló értékeket illető konszenzus megrendül, akkor következik be az anómia vagy normátlanság állapota. Merton az 1930-as években némileg másképpen definiálta az anómiát, szerinte ez az az állapot, amikor a társadalomban általánosan elfogadott célokat nem lehet megengedett eszközökkel, utakon elérni. Az anómia mindkét értelmezés szerint a normák és értékek zavara a társadalomban.

Marx Károly óta az elidegenedés fogalmát nagyon sokféle értelemben használták a szociológiában. Én itt a mai szociológiában széles körben elfogadott elidegenedés definíciót használom, amely szerint annak öt részdimenziója van: 1. a hatalomnélküliség érzése, 2. az élet értelmetlenségének érzése, 3. az elmagányosodás, 4. az önmagától való elidegenedés, az önértékelés elvesztése, 5. a normák viselkedésszabályozó erejének meggyengülése. Mint látjuk, ez az elidegenedés fogalom rokon az anómia fogalommal, mert tartalmazza a normátlanságot. Bár a szociológiai irodalomban a két fogalmat ritkán használják ugyanabban a műben, — főleg mivel az anómia fogalmát a Durkheimre visszanyúló irányzatok kedvelik, az elidegenedés fogalmát pedig inkább a marxisták, továbbá a szociálpszichológiához közelálló más iskolák —, én ugyanazon súlyos társadalmi válság különböző, de egymással összefüggő oldalainak tekintem őket.

Hankiss Elemér és munkatársai (1978) egy 1978. évi adatfelvételben feltettek négy kérdést, amely ezeket a jelenségeket járja körül. Ezeket a kérdéseket egy 1990. tavaszi felvételben, majd az 1994. évi Háztartási Panel felvételben is feltettük (11–12. táblázat). A válaszok arra engednek következtetni, hogy az élet értelmetlenségének érzése, az önértékelés elvesztése, az egyéni élet perspektívátlanságának és a hatalomnak való kiszolgáltatottságnak érzése, valamint az érték és norma rendszer megrendülése 1978-tól 1990-ig erősödött, azóta nem egyértelmű a változások iránya: az értelmetlenség érzése nőtt, a perspektívátlanságé csökkent, az érték és norma válság is mintha kissé csökkent volna, az önértékelés nagyjából változatlan. Az 1978-tól 1990-ig rohamosan feltornyosuló anómia és elidegenedés válság legalábbis nem súlyosbodott egyértelműen a rendszerváltozás óta.

Vannak olyan külföldi szerzők, akik az anómiát és az elidegenedést a modernitás egyik követelményének mondják. Ha ez így lenne, akkor Magyarországon a városi lakosság körében kellene intenzívebbnek találnunk a tüneteiket. Az 1994-ben feltett kérdésekre adott válaszok lakóhely szerinti részletezése (11–12. táblázat) ennek az ellenkezőjét mutatja: mind a négy kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy az *anómia és az elidegenedés válság a községekben a legsúlyosabb*.

Az 1993. évi Háztartás Panel felvételben nagyobb számú és másfajta — a nemzetközi irodalomból átvett — kérdésekkel próbáltuk ezeket a jelenségeket vizsgálni (13. táblázat). Egyetlen kérdés dimenziójában („jövők alakulása elsősorban

tőlem függ”) látszik az elidegenedés valamivel kisebbnek a falvakban mint a városokban. A szabályok áthágásának szükségességére vonatkozó kérdésre mind-egyik településtípusban körülbelül egyformán igen magas arányban adtak igenlő választ. A többi kérdés dimenziójában — tehát a mindennapi életben való eligazodásra való képtelenség, az életsors alakítására való képtelenség, a tehetetlenség, az elhatározások véghezvitelére való képtelenség, a gondok enyhítésére és a problémák megoldására való képtelenség, a jövőt illető pesszimizmus, sőt még a magányosság érzése tekintetében is — falun a legválságosabb a helyzet.

Összefoglalásképpen azt lehet tehát mondani, hogy a rendszerváltással járó összes megpróbáltatások, nemcsak a jövedelem csökkenés és a munkanélküliség, hanem az elégedetlenség, a lelkiállapot problémái, az anómia és az elidegenedés is nagyobb mértékben sújtották a falusi lakosságot mint a városit, és a városok között legkevésbé a fővárosit. A rendszerváltozás vesztesei közül aránytalanul sokat és a nyertesek közül aránytalanul keveset találhatunk a falvakban. Ezt azért látom különösen fontosnak kihangsúlyozni, mert az elektronikus médiák és a sajtó hajlamos figyelmét a városi, különösen a budapesti problémákra összpontosítani, ezért a közvéleményben is téves kép alakulhat ki, márpedig egy demokratikus társadalomban a közvélemény szükségképpen befolyásolja és félre is vezetheti a politikai döntéshozókat. A falvak társadalmi problémáinak elhanyagolása pedig súlyos következményekkel járhat.

IRODALOM

- Andorka Rudolf* 1979. A magyar községek társadalmának átalakulása. Bp.
- Andorka Rudolf* 1994a. Elégedetlenség, elidegenedés, anómia. In: Társadalmi átalakulás 1992–1994. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről. Szerk.: *Tóth István György*. Bp. 83–90. o.
- Andorka Rudolf* 1994b. Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: Devianciák Magyarországon. Szerk.: *Münnich Iván – Moksony Ferenc*. Bp. 32–75. o.
- Andorka Rudolf – Spéder Zsolt* 1994. Szegénység alakulása 1992 és 1994 között. In: Társadalmi átalakulás 1992–1994. 27–40. o.
- Devianciák Magyarországon 1994. Szerk.: *Münnich Iván – Moksony Ferenc*. Bp.
- A deviáns viselkedés szociológiája 1974. Szerk.: *Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László*. Bp.
- Egy év után ... 1993. Jelentés a Magyar Háztartás Panel II. hullámának eredményeiről. Szerk.: *Sík Endre – Tóth István György*. Bp.
- Elek Sándor* 1993. Részmunkaidős mezőgazdaság. Kézirat – kandidátusi értekezés.
- Enyedi György* 1988. A városnövekedés szakaszai. Bp.
- Erdei Ferenc* 1940. Magyar falu. Bp.
- Gyenei Márta* 1987. A vidéki iparosítás társadalmi hatásai. Kézirat – kandidátusi értekezés.
- Hankiss Elemér – Manchin Róbert – Füstös László* 1978. Életmód, életminőség, értékrendszer. Alapadatok. I–III. Bp.

- Jelentés a Magyar Háztartás Panel I. hullámának eredményeiről. 1992. Szerk.: *Sík Endre – Tóth István György*. Bp.
- Juhász Pál* 1974. A neurózis morbiditásának emelkedése egy magyar falu közösségében. In: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Szerk.: *Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László*. Bp. 504–528. o.
- Kolosi Tamás – Bedekovics István – Szívós Péter* 1994. Munkaerőpiac és jövedelmek. In: *Társadalmi átalakulás 1992–1994. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről*. Szerk.: *Tóth István György*. Bp. 7–15. o.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád* 1992. Magyar lelkiállapot Bp.
- Kovács Imre* 1937. A néma forradalom. Bp.
- Laczka Sándorné – Oros Iván – Schindele Miklós* 1994. Magánvállalkozás alakulása a mezőgazdaságban. Bp.
- Nagy Gyula* 1994. Munkanélküliség. In: *Társadalmi átalakulás 1992–1994*. Szerk.: *Tóth István György*. Bp. 16–26. o.
- Spéder Zsolt* 1994. Mezőgazdasági kistermelés. In: *Társadalmi átalakulás 1992–1994*. Szerk.: *Tóth István György*. Bp. 75–82. o.
- Szabó Zoltán* 1938. Cifra nyomorúság. Bp.
- Szelényi Iván* 1992. Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Bp.
- Társadalmi átalakulás 1992–1994. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről. Szerk.: *Tóth István György*. Bp.

1. TÁBLÁZAT

Az egy főre jutó háztartási jövedelem átlaga az országos egy főre jutó jövedelem átlagának százalékában

Év	Község	Város	Budapest
1962	90	108	131
1967	95	99	119
1972	95	97	118
1977	96	98	116
1982	96	99	112
1987	94	100	114
1992	89	95	129
1994	88	98	130

2. TÁBLÁZAT

A népesség megoszlása az egy főre jutó jövedelem kvintilisei között nem, életkor és lakóhely szerint, 1994

Lakóhely	Legelső	2	3	4	Legfelső	Összesen
	kvintilis					
Budapest	8,6	10,0	14,9	25,8	40,7	100
Megyeszékhely	15,7	21,2	17,8	22,4	22,9	100
Kisebb város	20,9	20,6	20,1	21,9	16,6	100
Község	25,3	23,2	22,9	15,9	12,6	100
Összesen	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	100

A népesség megoszlása a szegénység változásának kategóriái között 1992-től 1994-ig nem, életkor és lakóhely szerint

Lakóhely	1992, 1993, 1994	1992, 1993	1992, 1994	1992	1993, 1994	1994	1993	Sohasem szegény	Összesen	n =
	években szegény									
Budapest	1,2	1,1	0,8	5,6	1,6	4,2	4,0	81,5	100	796
Megyeszékhely	5,5	4,4	0,9	6,3	3,9	4,5	4,1	70,5	100	691
Kisebb város	6,3	2,1	2,8	7,3	3,9	6,5	4,5	66,7	100	1553
Község	10,4	4,2	1,9	7,9	6,5	5,4	4,0	59,7	100	2167
Összesen	7,1	3,2	1,8	7,1	4,6	5,4	4,2	66,6	100	5278

4. TÁBLÁZAT

Munkanélküliség, 1994

Foglalkoztatottsági kategóriák és munkanélküliségi mutatók	Község	Város	Budapest	Összesen
A 16 éves és idősebb népességen belül				
– foglalkoztatott	40	47	51	45
– munkanélküli	9	8	7	8
– inaktív	51	45	43	47
– összesen	100	100	100	100
Munkanélküliségi ráta	18,3	14,9	11,5	15,3
A munkanélküliség átlagos időtartama, hét	75,3	71,9	56,5	71,2

5. TÁBLÁZAT

A háztartási anyagi helyzet szűkösségének mutatói, 1994

A szűkösség mutatója	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
	százalék				
Az elmúlt évben havonta-két-havonta előfordult, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük	41,3	36,9	31,8	28,5	36,5
Az elmúlt évben előfordult, hogy pénzhiány miatt kevesebbet fűtöttek vagy csak a lakás egy részét fűtötték	34,9	24,1	16,8	18,4	26,5
Az elmúlt évben előfordult, hogy a szükségesnél kevesebbet költöttek					
– élelmiszerre	43,0	36,9	42,3	35,1	39,7
– ruházatra	60,0	58,9	57,8	48,7	57,4

6. TÁBLÁZAT

Vélemények a háztartás anyagi helyzetéről a többséghez viszonyítva, valamint az anyagi helyzetének változásáról az elmúlt évben és várható változása a következő évben, 1994

Vélemény az anyagi helyzetről	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
	százalék				
A háztartás anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez viszonyítva rosszabb vagy sokkal rosszabb	24,9	20,0	17,8	14,9	20,9
A háztartás anyagi helyzete az elmúlt év folyamán romlott vagy jelentősen romlott	52,9	47,4	47,8	42,3	48,9
A háztartás anyagi helyzete a következő év folyamán romlani vagy jelentősen romlani fog	29,6	24,1	24,3	17,2	25,2
Nagyon tart attól, hogy a jövőben munkanélkülivé válik	18,1	14,1	11,9	9,1	14,3

7. TÁBLÁZAT

A lakásfelszereltség hiányának mutatói, 1994

A lakásfelszereltség hiányai. A lakáson belül ...	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
	százalék				
Nincs vízvezeték	21,4	9,8	6,5	1,1	12,3
Nincs vízöblítéses WC	19,2	11,4	5,8	5,0	12,2
Nincs fürdőszoba vagy zuhanyozófülke ^x	24,1	11,9	10,1	7,4	15,6
Nincs telefon	87,5	68,4	59,8	37,9	69,4

^x Azokkal a lakásokkal együtt, ahol van fürdőszoba vagy zuhanyozófülke, de nem működőképes.

8. TÁBLÁZAT

A tartós eszközök hiánya, 1994

Tartós eszközök hiányai. A háztartásban ...	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
	százalék				
Nincs színes televíziós készülék	39,2	29,1	21,7	12,7	29,1
Nincs személygépkocsi	64,7	64,6	60,1	56,9	62,7
Nincs automata mosógép	76,8	64,2	53,6	33,7	62,3
Nincs személyi számítógép	94,2	93,7	94,5	81,8	92,0

9. TÁBLÁZAT

Az elégedetlenség aránya* az életkörülmények kiválasztott dimenzióiban lakóhely szerint, 1994

Az életkörülmények dimenziói	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
Saját élete eddigi alakulása	17,8	13,2	14,4	11,7	15,0
Jövedelme	49,8	42,8	43,9	35,9	44,6
Életszínvonala	29,3	25,4	28,6	26,6	27,6
Saját jövőbeli kilátásai	31,7	28,1	27,3	28,7	29,6
Lakásával	10,3	8,0	9,4	11,3	9,7
Lakókörnyezetével	10,1	11,5	16,8	15,4	12,3
Munkájával	7,7	5,6	7,4	5,3	6,6
Egészségi állapotával	25,1	17,5	19,6	19,4	21,2
Családjával	4,0	2,8	2,3	4,0	3,4

* Azoknak százalékos aránya, akik a 0-tól (nagyon elégedetlen) 10-ig (nagyon elégedett) terjedő 11-fokozatú skálán magukat a 0-3 skálafokokra helyezték.

10. TÁBLÁZAT

A lelkiállapot problémáinak testi és lelki megnyilvánulásai, 1993

A lelkiállapot problémáinak megnyilvánulásai	Község	Kisebb város	Megyeszékhely	Budapest	Összesen
	százalék				
Gyakran kimerült	67,1	58,5	58,6	54,1	61,2
Sokszor van erős szívdobogása	40,5	30,0	30,6	30,5	34,4
Állandóan izgatott, ideges	36,6	27,7	27,6	22,9	30,5
Gyakran erősen fáj a feje	35,7	29,6	23,5	22,6	30,1
Gyakran előfordul, hogy mindene remeg	27,7	17,3	17,7	15,0	21,2
Többnyire úgy érzi, hogy nincs szerencséje	64,9	56,5	50,5	44,7	57,1
Sokat aggódik egészségi állapota miatt	47,6	39,1	36,2	33,5	41,2
Egészen összezavarodik, ha több dolgot kell rövid idő alatt elvégeznie	34,3	26,4	25,0	21,7	28,6
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud szabadulni	24,3	16,9	17,2	16,2	19,8

A megkérdezettek véleményének megoszlása az életük értelméről és az önmagukba vetett hitről lakóhely szerint, 1994

Kérdés	Lakóhely	Soha	Néha	Gyakran	Nagyon gyakran	Állandóan	Nem tudja	Összesen
Milyen gyakran érzi úgy, hogy az életének nincs célja, sem értelme?	Község	42,3	37,2	8,9	6,6	3,3	1,7	100
	Kisebb város	49,2	34,1	8,8	4,1	1,5	2,2	100
	Megyeszékhely	43,1	39,1	9,4	4,6	2,9	0,8	100
	Budapest	50,0	31,6	8,6	4,9	4,0	1,0	100
	Együtt	45,7	34,6	8,9	5,3	2,8	1,6	100
Milyen gyakran érzi úgy, hogy már semmire sem alkalmas, már nem tud hinni önmagában?	Község	55,4	27,0	7,3	5,2	2,9	2,3	100
	Kisebb város	60,7	27,4	5,9	2,8	1,1	2,2	100
	Megyeszékhely	57,6	31,5	4,9	3,2	1,9	0,9	100
	Budapest	63,6	22,8	5,2	4,5	2,7	1,2	100
	Együtt	58,6	27,0	6,2	4,1	2,2	1,9	100

A megkérdezettek véleményének megoszlása a távolabbi életcélokról, valamint az eszményekről, értékekről, lakóhely szerint, 1994

Kijelentés	Lakóhely	A kijelentéssel				Összesen
		nem ért egyet	részben egyetért	teljesen egyetért	nem tudja	
Az ember egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni	Község	14,3	32,8	48,4	4,5	100
	Kisebb város	18,9	32,8	43,6	4,7	100
	Megyeszékhely	21,3	37,7	39,2	1,9	100
	Budapest	29,7	29,4	38,9	2,0	100
	Együtt	19,1	32,9	44,2	3,8	100
Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, miben higgyen, mi szerint éljen	Község	8,9	34,0	51,6	5,5	100
	Kisebb város	13,7	35,4	45,3	5,5	100
	Megyeszékhely	11,5	43,7	42,3	2,5	100
	Budapest	17,1	40,1	41,3	2,4	100
	Együtt	12,0	36,7	46,7	4,6	100

Az anómia és elidegenedés megnyilvánulásai, 1993

Az anómiára és elidegenedésre vonatkozó kijelentések	Község		Kisebb város		Megyeközpont		Budapest		Összesen	
	teljesen	részben	teljesen	részben	teljesen	részben	teljesen	részben	teljesen	részben
i g a z, s z á z a l é k										
<i>Anómia</i>										
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	39,5	39,8	39,2	40,6	43,0	37,2	32,2	36,6	38,6	39,1
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	28,6	39,2	22,9	39,0	26,8	34,6	17,1	30,4	24,7	37,0
<i>Elidegenedés</i>										
Sorsom alakulást alig tudom befolyásolni	19,7	43,7	14,8	42,7	15,7	36,8	13,2	31,0	16,6	40,3
Gondjaim többségén alig tudok enyhíteni	19,2	38,5	13,4	35,7	14,1	33,1	11,5	29,3	15,5	35,4
Gyakran fontos dolgokban is tehetetlen vagyok	17,7	37,1	9,9	33,9	15,2	29,7	10,1	26,6	13,8	33,4
Jövőm alakulása elsősorban nem tőlem függ	12,9	24,0	12,9	20,6	10,3	16,8	13,3	18,5	12,6	21,1
Nem bízom a jövőmben	15,9	16,6	9,6	14,4	8,9	15,0	10,4	13,8	12,2	15,3
Nem tudom problémáimat megoldani	12,1	44,3	7,7	41,3	9,5	40,2	6,9	38,8	9,6	41,9
Gyakran érzem magányosnak magamat	12,6	16,1	9,5	13,1	14,0	13,1	11,6	12,5	11,7	14,3
Nem tudom véghezvinni, amit elhatározok	4,9	11,1	2,2	8,4	3,2	10,1	3,9	10,2	3,7	10,0